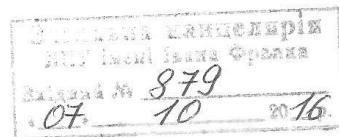

ВІДГУК

офиційного опонента на дисертацію СОДОМОРИ Павла Андрійовича «Система термінів Томи з Аквіну та її рецепція в українському філософському контексті (на матеріалі "Суми теології" та "Суми проти поган")» (Львів, 2016, 407 с.), поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Повноцінний розвиток української філософії сьогодні неможливий без виконання двохскладних завдань – без уведення у науковий обіг філософської спадщини, яка зі зрозумілих причин або відсутня в сучасному україномовному філософському дискурсі, або присутня у ньому в опосередкований спосіб, а також без розробки способів інтерпретації цієї спадщини. Ці завдання тісно пов’язані між собою, бо перше з них неможливо виконати шляхом лише перекладу, адже переклад це завжди інтерпретація, тоді як інтерпретація не може розумітись сьогодні лише як тлумачення чистих філософських ідей, вільне від лінгвістичної стратегії прочитання і перекладу тексту. Дисертація Павла Андрійовича Содомори вдало поєднує обидва зазначені аспекти і, у цьому сенсі, її тема відповідає найактуальнішим запитам української історико-філософської науки. Варто наголосити, що автор пропонує своє тлумачення системи термінів Томи з Аквіну на підставі власного досвіду перекладу його провідного теологічного твору – «Суми теології». Важливо зазначити перспективу, обрану у дисертації – дослідження рецепції системі термінів Томи з Аквіну як у західноєвропейському, так і в українському контексті, оскільки, на мою думку, ця перспектива дає змогу дисертантові уникнути поширеніх сьогодні спокус тлумачення класичних творів – замикання у концепції інтерпретованого твору чи утвореної ним традиції, або ж перетворення його інтерпретації на сухо історико-філософську реконструкцію контексту написання цього твору. З огляду на це можна констатувати, що тема дисертаційного дослідження П.А. Содомори є цілком обґрунтованою з

огляду на актуальні для історико-філософської науки проблеми, тенденції та завдання.

Обрана дисертантом перспектива потребувала ретельної розробки методології та конкретних інструментів дослідження, з чим, на мою думку, дисертант успішно справився. Зокрема, позиціонуючи своє дослідження системи термінів Томи з Аквіну одночасно у площині філософії та філології, П.А. Содомора зумів поєднати можливості обох дисциплін у підході, стрижневим елементом якого, за словами самого автора, є «діахронний та міжкультурний аналіз системи томізму та неотомізму», а також аналіз системи термінів не лише у площині ідей, а й «через філологічний апарат» (с. 11 дисертації, с. 5 автореферату). Подібний підхід дав змогу автору коректно сформулювати і обґрунтуетиподуктивні у дослідницькому плані мету і завдання дослідження, що надало дисертації П.А. Содомори логічно-продуманого і послідовного характеру.

У першому розділі «Методологічні засади дослідження рецепції системи термінів: джерела та історіографія» дисертант ретельно описує і аналізує джерельну базу дослідження, а також європейський та український простір рецепції філософії Томи. Варто зазначити, що з 417 позицій бібліографії дисертації 337 становлять роботи іноземними мовами, що здайвий раз свідчить як про актуальність дисертації для української історико-філософської науки, так і про знайомство автора з провідними тенденціями світових досліджень томізму та його рецепції. Проте, незважаючи на кількість і якість опрацьованих джерел, стратегію дисертаційного дослідження П.А. Содомори та його методологію слід визнати новою й оригінальною і, відповідно, вважати їх розробку внеском автора в історико-філософську науку. Відштовхуючись як від класичних, так і від останніх напрацювань галузі дослідження, дисертант переконливо обґрутує методологію аналізу системи термінів і формулює зasadничі теоретичні положення дослідження. Так, спираючись на базове розрізнення термінів та понять, які вони позначають, і на власний досвід

перекладу «Суми теології», дисертант доходить висновку: «Тома часто використовує різні терміни на позначення одного поняття ... докладний аналіз тексту показує, що Тома часто не встановлює певних визначених термінів, які він планує використовувати послідовно – навпаки, він подекуди застосовує поряд різні синонімічні вирази» (с. 36 дисертації, пор. с. 9 автореферата). Цей висновок дає змогу звернутися до мотивів, що спонукали Тому з Аквінудіяти подібним чином та реконструювати його систему термінотворення, а отже співвідношення філософії Томи та мови його творів. У цьому плані П.А. Содомора формулює важливe положення, згідно з яким «мова Томи відрізняється від мови Августина та інших його попередників такими факторами: 1) нульовим ступенем експресивності, відсутності засобів образності лексичних одиниць; 2) однозначністю та послідовністю викладу, точністю висловлювань, логічною завершеністю висловленої думки; 3) стандартизацією мови, використанням штампів, професійних ідіом; 4) активним використанням лексико-граматичних одиниць високого рівня стандартизації; 5) широким використанням професійної термінології; 6) використанням складних однотипних синтаксичних конструкцій; 7) абстрактно-узагальненим викладом інформації, з одного боку та максимальною конкретизацією матеріалу – з іншого» (с. 121-122 дисертації, с. 26 автореферата). Цитоване положення, новизна та обґрунтованість якого не викликає заперечень, лягло в основу аналізів наступних розділів і надало їм логічного та переконливого характеру.

У другому розділі – «Основні метафізичні категорії томізму та їх рецепція подальшими філософськими течіями» розглянуто такі зasadничі терміни як «буття» та «суще», «сутність» та «існування», «акт» і «потенція», «матерія» і «форма», а також ті, які ще не знайшли усталеного виразу в українській термінології. Зокрема у підрозділі 2.8 «До історії терміна «щосність»» (с. 205-211) автор доводить з одного боку неможливість адекватного перекладу аристотелівського терміна

«*totieneinae*», а з іншого боку – аналізую його відповідники починаючи від самого Томи і аж до сучасних українських авторів. Важливим результатом цього розділу є обґрунтування тези про «спадкоємність та новаторство Аквіната» стосовно Аристотеля (с. 211) а також демонстрація основних елементів цих спадкоємності та новаторства у контексті співвідношення можливостей грецької та латинської мови.

У наступних розділах ця теза конкретизується у контексті християнської позиції Томи та подальших рецепцій його філософії, а отже у контексті співвідношення відповідно латинської та верникулярних мов включно з українською. Цікавим і змістовним є третій розділ «Гносеологічні терміни у філософії Томи», присвячений таким категоріям, як «відчуття і пізнання», «тіло і душа», а також термінам, у яких конкретизуються різні модальності мислення. Останній за порядком, але не за важливістю розділ – «Моральні та соціальні терміни», присвячено таким категоріям як «воля», «чеснота», «людина», «спільнота». Важливим здобутком цих розділів є те, що П.А. Содомора не обмежує свій аналіз гносеологічної та моральної проблематики середньовічною чи новочасною сколастикою або ж філософією Нового часу, де вони набули першорядного значення, а прослідковує їх розвиток до ХХ століття, де вони знову актуалізуються у творах таких українських неотомістів як, наприклад, Андрей Шептицький чи Г. Костельник, і до ХХІ століття, де практично усі згадані категорії стають предметом уваги авторів і перекладачів «Європейського словника філософій». Особливої переконливості аналізам П.А. Содомори надає те, що він не зосереджується лише, так би мовити, на прямих лініях спадкоємності – грека-латина і латина-українська, а подає панорамне бачення рецепції терміносистеми Томи, яке включає також компаративний аналіз функціонування відповідних термінів у англійській, німецькій, польській мовах. Близьку ілюстрація такого підходу міститься у «Додатку 1» до дисертації – «Контрастивний аналіз вибраних термінів»,

який дає змогу поцінувати як загальний метод, так і окремі термінологічні положення дисертації.

Підсумовуючи, загальну оцінку роботи можна сформулювати наступним чином: у дисертації П.А. Содомори отримані нові, науково обґрунтовані результати у галузі історії філософії, які в сукупності вирішують проблему цілісного осмислення системи термінів Томи з Аквіну та її рецепції подальшою філософською думкою. П.А. Содомора запропонував переконливий підхід до розв'язання цієї проблеми, спираючись на власний досвід перекладу «Суми теології» та дослідження «Суми проти поган» Томи з Аквіну, а також на розроблений ним метод аналізу системи термінів як семіотично-культурного коду філософських текстів у діахронному та міжкультурному контекстах. У межах цього підходу автор зумів досягнути результатів, які містяться у «Висновках» дисертації і новизна та обґрунтованість яких не викликає заперечень, зокрема довести, що «Тома остаточно випрацював стиль схоластичної латини, створивши окремий стиль нормативного тексту, який відрізняється від мови інших філософів», конкретизувавши цю відмінність цілим рядом особливостей (с. 26 автореферату), а також, що Тома прагне «перехрещувати семантичні поля латинських лексем задля їхнього герменевтичного збагачення з огляду на сучасну йому соціально-культурну ситуацію та поступ теологічно-філософських студій» (там само). П.А. Содомора запропонував переконливий аналіз рецепції системи термінів Томи з Аквіну в європейському та українському контекстах і розробив, на основі такого аналізу, власний підхід до передачі ключових термінів Томи українською мовою, який дає змогу «а) полегшити сприймання схоластичного тексту; б) збагатити лексичний запас української мови активними новотворами; в) розширити семантичні рамки певних лексем-термінів» (с. 27 автореферату), дієвість якого була продемонстрована автором у його перекладі «Суми теології» та обґрунтована у відповідних розділах дисертації. Варто наголосити, що

ретельно здійснені у дисертації численні екскурси з історії рецепції філософії Томи з Аквіну в Україні, суттєво доповнюють і уточнюють історію української філософії, зокрема дисертантом розкрито цілий ряд сюжетів, які долають стереотипні уявлення про її відірваність від загальноєвропейського філософського процесу. Завдяки дослідженню П.А. Содомори суттєво увиразнюються та уточнюються напрацювання сучасних українських філософів, зокрема учасників проекту українського перекладу «Європейського словника філософій», які у контексті результатів його дисертації набувають вигляду сталої та історично мотивованої тенденції. Згадані результати відкривають нові перспективи для подальших досліджень, перекладів, інтерпретацій не лише текстів Томи з Аквіну, а й будь-яких інших філософських текстів, і у своїй сукупності повинні вважатись внеском Павла Андрійовича Содомори в історію філософії як наукову дисципліну, а також у міждисциплінарне дослідження проблем рецепції.

Разом з цим, дисертанту варто адресувати наступні зауваження:

1. На с. 120 дисертації («Висновки до розділу I») автор твердить: «Обґрунтовано, що читаючи будь-який текст, схоплюємо його значення і відчуваємо колорит завдяки ключовим лексемам, які в цьому конкретному дискурсі виконують роль носіїв культурної інформації та смислового навантаження. Такі ключові лексеми у різних текстах є різними. Для філософського тексту такими носіями є лексеми, що виступають у ролі термінів. Тому культурний код, тобто мова філософського тексту, термінологія, є його основовою» (с. 120). Не ставлячи це твердження під сумнів у цілому, хотів би зауважити: його можна прийняти за умови, що і той, хто написав текст, і той, хто його читає, однаковою мірою володіють одним і тим самим культурним кодом, тобто є сучасниками і належать до одного культурного, соціального, інтелектуального середовища. У всіх інших випадках «схоплення значення тексту» і, особливо, «відчування його колориту», може бути досить проблемним і, навіть, оманливим. Через

це дуже шкода, що дисертант, вдаючись до герменевтичного методу для реконструкції терміносистеми Томи, залишив поза увагою саму проблематику філософської герменевтики, особливо при вивченні історії рецепції, яка, за влучним висловом П'єра Адо, з огляду на вказану проблемність адекватного розуміння може набувати вигляду історії помилок.

2. У Висновках дисертації дисертант доходить цікавого і важливого положення, згідно з яким «лексична рецепція терміносистеми Томи у європейських філософських літературах відбувалася двома шляхами: транслітерація (англійський, французький переклади); калькування (німецький, польський переклади)» (висновок 8, с. 27 автореферата). Однак, говорячи про «рецепцію концепцій Томи на українському ґрунті» (висновок 12, с. 28-29 автореферата), він утримується від подібної характеристики. Вочевидь мотивом такого утримання є те, що у випадку України йдеться про «часткову рецепцію», однак західноєвропейська рецепція також була частковою як у плані місця томізму, який не був панівною філософією у жодній з національних філософських традицій у Новий час, тобто у добу, коли стали можливими і потрібними переклади творів Томи на відповідні мови, так і у плані безпосереднього контакту з філософією Томи, адже такий контакт, як справедливо твердить дисертант, зовсім не є необхідною умовою історико-філософської рецепції: «українські філософи ... сприймали філософські концепції Аквіната не безпосередньо, а опосередковано – через інших філософів, що продовжували вчення Томи. Зрештою, Аквінат також сприймав Аристотеля не безпосередньо, а через призму інших філософів, що інтерпретували спадщину Стагірита – арабських, єврейських, європейських» (с. 359-360).

3. На сторінках дисертації автор часто звертається до спадщини Стефана Яворського, Теофана Прокоповича, Георгія Кониського, аналізуючи не лише їхні погляди, а й лінгвістичні стратегії. Водночас

незрозуміло, на підставі яких текстів робляться такі аналізи. Адже всі вони були авторами як лекційних курсів з філософії для Києво-Могилянської академії латинською мовою, так і оригінальних чи компілятивних творів церковно-слов'янською, книжною українською та російською мовами. У цьому відношенні також дуже шкода, що за межами уваги дисертанта залишилось чи не єдине загальнодоступне видання, яке подає як оригінальні латинські та церковнослов'янські тексти, так і їх сучасні українські переклади – «Вибрані твори у 3-х томах» Інокентія Гізеля (Київ-Львів, «Свічадо», 2012), яке могло б стати цікавим предметом аналізу рецепції схоластичної термінології на українському ґрунті.

Ці зауваження мають скоріше рекомендаційний характер і не повинні впливати на загальну позитивну оцінку дослідження, значущості одержаних результатів і висновків; вони мають на меті передусім прояснити у перебіgovі дискусії окремі моменти, котрі розширюють розуміння запропонованого автором аналізу терміносистеми Томи з Аквіну і її рецепції подальшою філософською думкою. Наважусь висловити сподівання, що вони спонукатимуть дисертанта до подальших досліджень у обраному напрямі та до усебічного розкриття його дослідницького потенціалу.

Дисертація П.А. Содомори є завершеним, виконаним на високому теоретичному рівні дослідженням, яке засвідчує високу наукову кваліфікацію її автора. Винесені на захист положення дисертації мають характер наукової новизни і обґрунтованості. Автореферат та наукові публікації П.А. Содомори повною мірою відбивають зміст дисертації. Результати дисертаційного дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації отримали належну апробацію на міжнародних, всеукраїнських теоретичних і науково-практичних конференціях, а також у перекладацькій діяльності дисертанта.

Ознайомлення з дисертацією та публікаціями П.А. Содомори не залишає сумніву, що досягнуті у них результати будуть розвинуті і втілені

не лише у наступних теоретичних розробках автора, а й у його практичній діяльності з перекладу та запровадження у науковий обіг класичних філософських і теологічних текстів. Положення та результати дисертаційного дослідження можуть служити основою і стимулом для подальших досліджень у галузі історії філософії та бути використані у викладанні навчальних курсів з історії західної та української філософії, історії і теорії перекладу, історії культури.

З огляду на зазначене вважаю, що дисертаційне дослідження Павла Андрійовича Содомори «Система термінів Томи з Аквіну та її рецепція в українському філософському контексті (на матеріалі "Суми теології" та "Суми проти поган")» відповідає вимогам до докторських дисертацій «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 року за № 567, а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

ЙОСИПЕНКО Сергій Львович
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу історії філософії України
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

